

8. Sakowicz K. K. Okulary Kalendarzowi Staremu (1644) (Nauru Edition) / K. K. Sakowicz. – Kessinger, 2009. – 70 p.
9. Wagilewicz D. J. Pisarze polscy Rusini / Dalibor Jan Wagilewicz. – Przemysł : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1996. – 318 s.

УДК 82.0

Наталія Трефяк

ОБРАЗ КОЗАЦЬКОГО ЛІДЕРА В РОМАНІ «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО» МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО: ІМАГОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ

У статті проаналізовано рецептивну роль опозиції «Я – Інший» у формуванні імагологічних параметрів характеротворення образу козацького лідера. Водночас зазначено, що головний герой репрезентується з кількох рецептивних позицій. У такий спосіб у творі переплітаються і взаємодіють різні «точки зору» на образ козацького лідера, що сприяють різносторонньому моделюванню характеру Северина Наливайка загалом та інших персонажів твору зокрема.

Ключові слова: образ, імагологічні параметри, рецептивні позиції, «точка зору».

Трефяк Н. І. Образ казацкого лидера в романе «Северин Наливайко» Мыколы Винграновского: имагологические параметры характерообразования. В статье проанализирована рецептивная роль оппозиции «Я – Другой» в формировании имагологических параметров характерообразования образа казацкого лидера. В то же время отмечено, что главный герой представляется из нескольких рецептивных позиций. Таким способом в произведении переплетаются и взаимодействуют разные «точки зрения» на образ казацкого лидера, что способствуют разностороннему моделированию характера Северина Наливайка в целом и других персонажей произведения в частности.

Ключевые слова: образ, имагологические параметры, рецептивные позиции, «точка зрения».

Trefyak N. I. The image of the Cossack's leader in the poem «Severyn Nalyvaiko» of Mykola Vinhranovs'kyi: imahological factors of charactermaking. In the article was analyzed the receptive role of the opposition «I – Other» in the formation of the imahological parameters of charactermaking image of the Cossack's leader. At the same time stated that the main character is represented with more receptive positions. Thus, in the novel intertwine and interact different «poin of view» on the image of the Cossack's leader, promoting diverse modeling nature of Severin Nalyvaiko in general and in particular the work of other characters.

Key words: image, imahological parameters, receptive position, «poin of view».

Постановка наукової проблеми та її значення. Роман «Северин Наливайко» Миколи Вінграновського – явище неординарне й самобутнє в українській літературі уже тому, що митець вважав його справою всього свого життя, вклавши в художній текст найсокровенніші емоції й переживання. Однак роман і загалом прозова творчість письменника не викликали такого гучного резонансу в літературознавстві, як поезія. Щоправда, останнім часом з'явилися наукові розвідки, які розкривають нові грані майстерності автора, як-от дослідження Івана Дзюби [2], Ганни Полещук [5], Людмили Собчук [6] та ін. Так, наприклад, Іван Дзюба зазначає, що «у геополітичний ландшафт роману рельєфно вписалися різні національні стихії середньовічної Європи і Азії» [2, 6]. Проте студії, присвячені виокремленню імагологічної проблематики у творчості Миколи Вінграновського, й досі залишаються поза увагою науковців. Цим і зумовлена *актуальність* нашої статті.

Мета – проаналізувати роль імагологічних параметрів характеротворення образу козацького лідера в романі «Северин Наливайко» Миколи Вінграновського. Відповідно до мети роботи слід розв'язати такі **завдання**: вияскравити роль опозиції «Я – Інший» при характеристиці головного героя твору – Северина Наливайка; з'ясувати функцію рецептування образу козацького лідера іншими народами в одноіменному романі Миколи Вінграновського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Роман Миколи Вінграновського «Северин Наливайко» цікавий не лише суб'єктивністю модифікації жанрового канону історичного роману, колажністю композиції, а й специфікою характеротворення образу козацького лідера. У творі він репрезентується з кількох рецептивних позицій:

1) насамперед з погляду головного героя – Северина Наливайка, його внутрішньої самоідентифікації (рефлексії, роздуми, внутрішні монологи, національні й патріотичні прагнення гетьмана, що моделюють модуси сприйняття його постаті);

2) з погляду побратимів Северина Наливайка та інших членів провідного українського суспільства, котрі а) цілком сприймають його гетьманування, розуміють і розділяють погляди козацького лідера (Петро Жбур, Яків Шийка, князь Василь Острозький та ін.); б) перебувають дещо осторонь, критично оцінюючи вчинки Северина і під-

тримують його залежно від ситуації (наприклад, Григорій Лобода); в) ображені вчинками ватажка повсталих і не можуть остаточно пробачити його помилок, навіть якщо йдеться про національні інтереси, коли суб'єктивні емоції мають відходити на задній план (запорожці);

3) сприйняття постаті Северина Наливайка ворогами й супротивниками – польським гетьманом Станіславом Жолкевським і татарським ханом Газі-Гіреєм, котрий учинив гідно, прихистивши у себе козацького лідера. Однак простір чітко розмежовується на «свій» (домівка, роль господаря дому) та «чужий», «спільний» (поле бою, на якому кожна з ворогуючих сторін має відстоювати насамперед національні інтереси, незважаючи на людські якості двох особистостей-лідерів);

4) сприйняття постаті Северина Наливайка іншими народами, представленими в романі (зокрема негритьянками, китайцями тощо). Присутність в історичному полотні, що стосується доби козаччини, екзотичних персонажів наснажує текст новими асоціаціями й сприяє новаторській характеристиці образу козацького лідера.

Завдяки взаємодії та переплетенню рецептивних позицій формуються імагологічні параметри характеротворення, що відповідно моделюють сприйняття постаті Северина Наливайка з кількох ракурсів.

Почнемо з першої виокремленої «точки зору» – власне головного героя. Северин Наливайко не ідентифікує себе поза військом. Він пишається чотирма тисячами воїнів, котрі ще зовсім недавно були «сумною голотою» і довірилися йому – сотнику особистої охорони князя Острозького, котрий прекрасно усвідомлював, що означає повстати проти найсильнішої армії Речі Посполитої [1, 144]. Початок становлення Северина Наливайка як національного лідера відбувається після бою із запорожцями під П'яткою поруч із ополеченим сином Василя – Янушем Острозьким. Сотня Наливайка важко йде на цей бій, а сам він «увесь горів, ніби в гарячці» [1, 63]. У цьому випадку відбувається зміщення антропологічної парадигми «Свої – Чужі», або «Я – Інший». Стертість меж у виокремленій опозиції також відчувається у виразі «Вони йшли бити своїх» [1, 65].

Самого Северина Наливайка на початку твору читачі сприймають як «Іншого», хоча він і його сотня є чесними й вірними підлеглими, адже «князів наказ був наказом» [1, 63]. Скоєна помилка зміцнить

силу духу й надалі він ніколи не відступить від обов'язку перед країною й воїнами, що «з неповоротких і вайлуватих <...> перетворилися на бистрооких, обережних, хитрих, кмітливих, розсудливих і гнучких у боях» [1, 144]. Безпосередньо перед очима реципієнта відбувається еволюція становлення образу козацького лідера й остаточне самоусвідомлення Северина, поштовхом до якого стало бажання княжати осквернити православні хрести. Цей вчинок переповнив чашу терпіння сотника і рука, що досі важко піднімалася на запорожців, ураз ударила з потужною міццю.

Вірними побратимами Северина Наливайка є Петро Жбур, Яків Шийка, Сашко Шостак, Тиміш Вихорець та багато інших. Вони приходять на допомогу гетьману за будь-яких обставин, як і отець Дем'ян (брат Наливайка) та князь Василь. Вони заспокоюють збунтоване військо і повертають його під керівництво Северина, котрий сприймає незгоду козаків віддавати коней, боротьбу за них і небажання зрозуміти логіку свого названого гетьмана як забаганку малих дітей. Він розуміє, що зовсім недавно вони були простими повстанцями на возах, а тепер, після вдалої сутички з татарами, заволодівши їхніми кінями, відчули себе справжнім військом. У такий спосіб відбувається остаточна самоідентифікація козаків.

Северин Наливайко залишається один, його воїни не зрозуміли прагнення керівника поділитися половиною здобутих коней із запорожцями задля примирення з ними. Автор використовує промовистий образ-метафору, що відтворює внутрішній стан гетьмана з позиції сприйняття Петра Жбура: «зів'яла на поясі Наливайкова шабля – вона ніби всохла. Тільки її позолочений кінчик як горів, так і горів...» [1, 168]. Самотність гетьмана також влучно передано за допомогою сприйняття його постаті євнухом Назаром, тобто сторонньою людиною, «Іншим», котрий колись був «Своїм», бо виходець із України: «такої самотньої спини він ще не бачив ніколи...» [1, 169].

Належним чином силу Северина Наливайка оцінює і князь Василь, який навіть хотів би, щоб «голе» військо його колишнього сотника охороняло дикий степ від нападників, адже вони відстоюють ідею, а не дбають про матеріальні блага, як інші, приміром німці, що, одержавши платню від Жолкевського за місяць наперед, не надто поспішали брати шаблю в руки [1, 14]. Промовистою тут видається думка Дмитра Наливайка про те, що саме нижчі класи репрезентують національну свідомість і самобутність [4, 34].

Василь-Костянтин Острозький в образі Северина бачить останню надію українського народу. Він ідентифікує суб'єктивні якості козацького лідера й перемоги з власними нереалізованими мріями. Йому навіть здається, що це не Наливайко, а він сам молодий і дужий. У таку знакову мить у князевій голові промайне думка: «І все-таки Северин, а не ти <...>. А шабля в руках, слава Богу, у нього, і слава Богу, що в нас є рука, яка шаблю держить...» [1, 371]. У цьому контексті варто акцентувати на міркуваннях Світлани Луцак, викликаних працею Поля Рікера «Сам як інший». Авторка у дослідженні вченого виокремлює таку концепцію «комунікативно-наратологічного спрямування», яка безпосередньо віднаходить вираження в «людській спрямованості на діалогізм, пізнання Себе через зіставлення з Іншим» [3, 45].

Специфіка формування національної ідеї загалом і характеру Северина Наливайка зокрема розкривається також із позиції образу китаїців, уведених автором у художній текст, їхньої можливості брати участь у комунікативних актах, на чому акцентує й Іван Дзюба [2, 9]. Таким чином відбувається немовби гра з читачем, якому запропоновано провести типологічні паралелі між вірністю китаїців і українських козаків. Останніх китаїський дідок У Пу постійно називає «кізяками» [1, 92], що, безперечно, сугестує гумористичне сприйняття, водночас доповнюючи образ додатковими семантичними нашаруваннями. Відповідно й рецепція відречення козаків від свого лідера відбувається з «точки зору» сторонніх людей, які можуть об'єктивно оцінити її. Китаїці навіть проголошують Северина Наливайка своїм «гетьманом-царем-імператором» [1, 181]. За допомогою цієї номінативної конструкції-неологізму стирається семантична розрізненість між поняттями, що репрезентують опозицію «Свої – Чужі», адже в один ланцюг об'єднано загальні назви, які представляють різні культури й етноси. У такий спосіб реалізується кореляція модусів «Я – Інший».

Станіслав Жолкевський сприймає Северина Наливайка як гідного супротивника, хоча раніше зовсім не звертав уваги на сотника князя Острозького. Северинові теж імponує вишколеність польського гетьмана, котрий вірою і правдою служить короні й Речі Посполитій. Справді, Жолкевського у творі зображено не лише як досвідченого стратега, але і як чесного супротивника: він не б'є беззахисне військо й безборонних людей [1, 330].

З високою гідністю у романі постає, про що вже частково йшлося, і хан Газі-Гірей – поетична натура, яка змушена воювати, хоча його душу насамперед переповнюють творчі порухи. Він із гіркотою розмірковує над долею знівеченої й плюндрованої України, котра щороку відновлюється з попелу й руїн, як чарівна птиця фенікс. Побачивши Наливайка непритомного, в труні, він не втішається з його горя, не використовує цю вдало підкинуту долею ситуацію, щоб назавжди покінчити з лютим ворогом і займатися лише омріяною творчістю. Газі-Гірей розуміє, що Северина, як і його самого, спіткало якесь нещастя, тому тактовно не задає зайвих запитань. Хан проводить кілька днів в одній кімнаті з прикутим до ліжка «ворогом», читає йому свої касиди й газелі, допомагає відновити сили, водночас загоюючи власні рани. У цьому випадку помітно зміщення модусів парадигми «Свої – Чужі», або «Я – Інший». Супротивники на полі бою тепер сприймаються як добрі друзі, котрі, потрапивши в халепу, мають доволі часу, щоб поспілкуватись, поділитися найсокровеннішими думками й розповісти, що ж насправді з ними трапилося.

Читачеві відомо, що Северин Наливайко, бажаючи примиритись із запорожцями, їде на Січ. Однак вони сприймають його як чужого, подарунки залишають, та пробачити кривди, заподіяної Наливайком під П'яткою, не можуть. Северин прагне перейти межу у стосунках із запорожцями не заради власної вигоди, а задля добра пошматованої країни й народу. Проте запорожці насамперед керуються емоціями, а не національними інтересами й здоровим глуздом, що призводить до повного краху ілюзій у головного героя, небажання жити, боротись і врешті – до символічного образу труни, куди без спротиву потрапляє гетьман. Саме Газі-Гірей, котрий, безперечно, є «Іншим», «Чужим» і з погляду віросповідання, і національної приналежності, повертає Северина до життя, хоча прекрасно усвідомлює: якщо доведеться зустрітись на полі бою – вони знову супротивники, «Чужі».

Модуси розрізнення понять в опозиції «Я – Інший» насамперед проектується національними й релігійними параметрами. Наприклад, епізод охрещення Хабіджі антиномійно корелює з історією переходу Януша Острозького в католицтво, поданою на початку твору. Януш, будучи з діда-прадіда православним, мріє виплавити з церковних хрестів золоті ланцюги й ними всіх «заволочити в одну-єдину правдиву на світі віру – католицтво» [1, 82]. У той час Хабіджа – представниця мусульманства, арабська принцеса приймає християнство,

відповідно переходячи для українців загалом і козаків зокрема в категорію «Свої».

Українцям на заваді до здійснення національної мрії завжди стає підвищена емоційність, невміння об'єктивно оцінити ситуацію замість того, щоб керуватися суб'єктивними прагненнями. Приміром, нерозумно не підкорятися волі гетьмана, коли навкруг чигає небезпека. Подібна ситуація змодельована і в останньому розділі роману з «точки зору» реакцій Станіслава Жолкевського. Врешті об'єднавшись і разом будучи жахливою силою для ворогів, козаки не можуть вирішити, кому ж бути гетьманом – Наливайку, Лободі чи Шаулі. Причому військо вигукує так, що їхні голоси чутно навіть у ворожому таборі, що у Жолкевського як у передбачливого стратега, звісно, викликає подив. Унаслідок цього розбрат під час виборів гетьмана закінчується бійкою, яка ослаблює сили українського війська. Не викликає здивування той факт, що кінцівка твору проектується з погляду «Іншого». Використана рецептивна позиція сприяє об'єктивному моделюванню бою, що стає останнім і для Наливайка, і для Жолкевського. Саме відсторонена «точка зору» дає змогу модифікувати негативні аспекти українського менталітету й продукувати об'єктивне сприйняття тогочасних історичних реалій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Застосування імагологічних параметрів характеристики сприяє наснаженню оповіді химерністю і фантастичністю. Проектування художньої дійсності тексту зі сторони рецепції інших культур й етносів дає змогу різносторонньо висвітлити специфіку саме національного характеротворення. А залучення в художній текст досвіду «Іншого» розширює горизонт читацьких очікувань й моделює нові модуси сприйняття естетичної цілісності, унаслідок чого формування образу національного лідера та його війська відбувається через взаємодію різних «точок зору», що відображають опозицію «Я – Інший».

Список використаної літератури

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори. У 3 т. Т. 2. Северин Наливайко : роман / Микола Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 400 с.
2. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського : передмова / Іван Дзюба // Вінграновський М. С. Вибрані твори. У 3 т. Т. 2. Северин Наливайко : роман / Микола Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – С. 5–9.
3. Луцак С. М. Домінанта як ментальне осердя художньо-естетичного процесу (на матеріалі української літератури межі ХІХ–ХХ ст.) : [монографія] / Світлана Луцак. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2010. – 400 с.

4. Наливайко Д. С. Літературознавча імагологія : предмет і стратегії / Дмитро Сергійович Наливайко // Літературознавча компаративістика. – К. : ПЦ «Фоліант», 2005. – Вип. 1. – С. 27–44.
5. Полещук Г. Я. Поетика прози Миколи Вінграновського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Історія літератури» / Полещук Ганна Ярославівна. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – 16 с.
6. Собчук Л. В. Проза Миколи Вінграновського і проблема художньої майстерності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Л. В. Собчук. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 20 с.

УДК 882. 6 “19”-3:316.346.2

Тацяна Фіцнер

**ЖАНЧЫНА ЯК «ІНШАЕ» Ў ПАТРЫЯРХАТНАЙ КУЛЬТУРЫ:
(НА ПРЫКЛАДЗЕ РАМАНА А. БРАВА
«МЕНАДА І ЯЕ САТЫРЫ»)**

Фіцнер Т. А. Жінка як «інше» в патріархальній культурі: на прикладі роману Е. Браво «Менада і її сатири». У статті на образі Юлі, головної героїні роману Е. Браво «Менада і її сатири», аналізується вплив патріархальної культури (літератури зокрема) на формування сучасних стереотипів жіночності.

Ключові слова: жіночий лист, патріархальна культура, гендерні стереотипи, відтворення стереотипів, змінність стереотипів, любов, міф.

Фицнер Т. А. Женщина как «другое» в патриархальной культуре (на примере романа Е. Браво «Менада и её сатиры»). В статье на образе Юли, главной героини романа Е. Браво «Менада и ее сатиры», анализируется влияние патриархальной культуры (литературы в частности) на формирование современных стереотипов женственности.

Ключевые слова: женское письмо, патриархатная культура, гендерные стереотипы, воспроизводство стереотипов, изменяемость стереотипов, любовь, миф.

Ficner T. A. The Woman as «Another» in Patriarchate Culture (on the Example of E. Bravo's Novel «Menada and Her Satires»). The influence of patriarchate cultures (literatures in particular) on the formation of modern stereotypes of femininity is analyzed in the article on the image of Juli, the main heroine of E.Bravo's novel «Menada and her satires», and the results of such influence are traced back.

Key words: a female letter, patriarchate culture, gender stereotypes, reproduction of stereotypes, convertibility of stereotypes, love, a myth.